

ამირან არაბული

„მძლევალი“ და „მკვდართა მზე“ - ორი ქვეყნის, ორი სამყაროს მეკავშირენი ხალხურ სიტყვიერებაში

წელიწადის დროთა ციკლური მონაცვლეობის ბუნებრივი პროცესის თანმდევი გადაადგილება, ფრინველთა ერთი ნაწილისთვის რომ დაუწერია და დაუწესებია განგებას, ხალხურ მსოფლხედვაში ფართო მასშტაბის კოსმიურ გააზრებას იძენს და ცალსახად მოწმობს მითოსური სიუჟეტების მთხზველთა მხატვრული წარმოსახვის უნაპირობას.

ცალკეულ სფეროებად, არეებად თუ სეგმენტებად დანაწევრებული ემპირიული სამყაროს სტატიკურ უძრაობას ფერადოვან შტრიხსა და სიცოცხლის ნიშანს მატებენ ის სულიერი არსებანი, რომელთა მოწოდება და ფუნქციური დატვირთვა დაშორიშორებული სივრცული მოცემულობების შუამავლობასა და მეკავშირეობაში მდგომარეობს.

ადამიანის შემწე ფრთოსნებს შორის თავიანთი საკრალური მისიით გამოირჩევიან გუგული და მერცხალი. ისინი მორბედად, გაზაფხულის მახარობლებად გვევლინებიან და თავისთავში სამყაროული კომუნიკაბელობის ხელშემწყობ კეთილ ძალებს ასახეობენ.

ამ თვალსაზრისით მერცხლისა და გუგულის რიგშივე მოიაზრება კიდევ ერთი „აქტიური“ ფრინველი, ე.წ. „საჯნაურა“ (დიალექტებში: „ურნატა“, „მაჯნავა“, „გუთნის-ჩიტა“, „ჯარ - წინა“...). სამივე მათგანი, თავის მხრივ, „მძლევრად“ არის სახელდებული არცთუ მრავალრიცხოვან ზეპირ თუ წერილობით წყაროებში.

არქაული აზროვნების ელემენტებით გაჯერებულ ნარატივებში ხარისხობრივად და, გნებავთ, მენტალურად, განსხვავებულ ორ სამყაროს შუა მიმოიქცევა და თავის უცვალებელ მოვალეობას ასრულებს დადლილი ღმერთის ასტრალურ სახესთან ასოცირებული დღის მნათობი, რომელსაც ფშავში „მკვდართა მზეს“ უწოდებენ.

ეთნოგრაფიულ წერილში „ფშავლები“ ვაჟა ადნიშნავს: „ფშავლის „შავეთს“. შავეთში მართალნი არიან მკრთალს ნათელში. ეს ნათელი ისე აქვს წარმოდგენილი ფშაველს, როგორც ჩასულის მზის ახლად გამქრალი სხივები მთის წვერებზედ; ყველამ იცის, რომ მთის წვერები ცოტად - და არიან ამ დროს წითლები. ამას ფშაველი ეძახის „მკვდართა მზეს“ (ვაჟა - ფშაველა 1956:16)

„მკვდართა მზე“, ისევე როგორც „მშვენიერი მძლევალი“, მუდმივ მოძრაობასა და მიმოსვლაშია. როგორც პირველის, ისე მეორის სამოქმედო სივრცე რეალურ და წარმოსახვით, საგნობრივ და ირეალურ განზომილებებს მოიცავს და ცხადად მიანიშნებს მათ მკვიდრ ადგილს და პრიორიტეტულ მდგომარეობას მთიელთა ძველთუძველეს რწმენა - წარმოდგენებში...

მძლევალი შემოდგომაზე თბილ ქვეყანაში მიფრინავს, ხოლო დათბობისთანავე უკან ბრუნდება და ადრიანი გაზაფხულიდან ვიდრე

აცივებამდე მეურნე ხალხთან ერთად ინაწილებს მზის სხივთა წყალობასა თუ ბუნების მოვლენების რისხვას.

ამ კეთილხმოვანი სახელის სემანტიკური შინაარსი მისით აღსანიშნ არსებათა უნებლიე ქმედების მაგიურ ხასიათში ჰპოვებს სათავეს: **ფშავ - ხევსურეთში სწამდათ, რომ ვინც დილით „უნაწილო“ ანუ უზმო სახლიდან გავიდოდა, მათგან დაიძლეოდა.**

„გაზაფხულზე, გუგულის მოსვლის დრო რომ მოახლოვდებოდა, ყველა ცდილობდა, გუგულს არ დაეძლია, ე.ი. დილით უნაყროს არ გაეგონა მისი ხმა. თუ გუგული პურუჭმელს ძახილს დაასწრებდა, იმ ზაფხულს ადამიანი დასუსტდებოდა. ამიტომ ლოგინიდან ადგომისთანავე ლუკმას ჩაიდებდნენ პირში. თუ ჭამის შემდეგ გაიგონებდნენ გუგულის ძახილს, დაუძახებდნენ: **„გუგულო, მიძლევინარო“**. თუ გუგულს ხეზე მჯდომარეს შენიშნავდნენ, ჩუმად მიეპარებოდნენ იმ ხეს და მის პატარა ტოტს კბილით მოკვნიტავდნენ, თან გუგულს დაუძახებდნენ: **„გუგულო, დალა მოგპარე, დო სქელი, კარაქ მრავალი“**. ამ სიტყვებს სამჯერ გაიმეორებდნენ. ხის ქერქს წაიღებდნენ სახლში და რძის სადღვებელს შეაბამდნენ. ეს იყო სიმბოლო ბარაქიანობისა. ამ საქმეს ახალგაზრდებს ავალებდნენ“ (ლ. ბოძაშვილი 1988:90).

და მახსენდება გულქან რაზიკაშვილის ნათქვამი ლექსი, გასული საუკუნის 90 - იანი წლების ზამთარში რომ შეაგება ჩარგალში მასთან სასაუბროდ ასულ სტუმარს:

**ვიმძლევმიცა ხარ, მერცხალო,
მოხვედი, ჭიკჭიკელაო,
გამარჯვებისამც იქნება
შენი აქ გადმოფრენაო...**

გუგული გაზაფხულის მყოლად, მხლებლად და, მერცხლისგან განსხვავებით, მარცვლეულის პატრონად ითვლებოდა მთაში. დაძახება დასწრებაზე იყო და ხეზე შემომჯდარს რომ დაინახავდნენ, ასე მიმართავდნენ:

**გუგულო, დალა მოგპარე
დოხშირი, კარაქმრავალი...**

„როცა გუგულ მოვას, ფოთლობის დროს, მაშინ დედაკაც ან კაც ტყეში წავა, გატიტვლდება იმ ხის ძირში, სადაც გუგული ზის და სამჯერ უნდა გაუაროს ხეს და მოსთვალოს: **„გუგუტავ, დალა მოგპარე, დო ბევრი, კარაქმრავალი“**. თუ არ გაფრინდა გუგული, ბევრი რძე - კარაქ ექნება. ამოთლის პატარა ქერქს და მოწველილ რძეში ჩააგდებს“ (გ. ჩიტაია 2001:329; 1929 წლის ხევსურეთის ექსპედიციის დღიური).

სამივე მძლევარი - გუგული, მერცხალი და საჯნაურა - გაზაფხულის დადგომასთან, მცენარეულის მკვდრეთით აღდგომასთან, სიცოცხლის განახლებასთან არის დაკავშირებული, რის გამოც ვეგეტატიურ ღვთაებებთან მათ გენეტიკურ სიახლოვეზე მიუთითებენ.

საინტერესოა „საჯნაურას“ მეორენაირი სახელი - „ურნატა“.

ესაა შავ - თეთრით ჭრელი ჩიტი, რომელიც გაზაფხულობით ნახნავის კვლებში ჩნდება და საკვებს დაეძებს.

ნახნავის კვალი ხომ იგივე „ორნატია“ („ქართლის ცხოვრების“ ლექსიკით: „...**განპებასა შინა ორნატასა თამარის ქებასა მელექსეობდიან...**“) და ვინაიდან „საგნაურა“ (ხვნასათან დაკავშირებული ფრთოსანი) ყანაში, ყამირსა თუ ნარბილში გავლებული კვალის მოუმცდარი სტუმარია, ამიტომაც დარქმევია მას „ურნატა“.

მძლევართან მიმართებაში ცხადად იკვეთება ფუნდამენტური ბინარული ოპოზიციები: ზამთარი - გაზაფხული; სიცივე - სითბო; სამზეო - მიწისქვეშეთი...

გუგული, მერცხალი და ურნატა, მსგავსად „მკვდართა მზისა“, პერიოდულად თვალს ეფარებიან, უჩინარდებიან, პირობითად, სხვა - კაცთათვის უხილავ - ქვეყანაში მიფრინავენ, რათა, დადგება თუ არა მკვდრული მღუმარებიდან ბუნების გამოსვლის შესაფერისი ყამი, შუასკნელში დაბრუნდნენ და ღვთით დადგენილი მისიის შესრულება განაგრძონ.

ულრან ტყეში ხარობს წითელი ფერის ყვავილი, რომელსაც ფშავლები „**გუგულის კაბას**“ ეძახიან. ვაჟა - ფშაველას ერთ მოთხრობაში სწორედ ეს ყვავილი უხმობს და ელის თავის მოსახელეს: „**სადა ხარ, მშვენიერო მძლევარო? სადა ხარ, ჩემო ტურფა პატრონო, გუგულო?**“ (ვაჟა-ფშაველა 1964).

თამაზ ჩხენკელმა მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ „**არხოტში გაზაფხულის მომყვანი გუგული ცალთვალა**“ (თ. ჩხენკელი 1989:26).

მკვლევარმა იქვე აღნიშნა: „გუგულს თვალი მინდომ გამოსთხარა და ამ მხრივ იგი დევებისთვის თვალის გამომთხრელ და თვალის მომპარავ ღვთისშვილებს ენათესავება...“

მართალთა ქვეყნიდან სამშობლოში მიმავალ ხოგაის მინდის ცალთვალა გუგული მეგზურობს. ის, ამ ასპექტით, წყვილიადით მოცული უსიხარულო ქვესკნელიდან ამირანის ამომყვანი ფასკუნჯის ფუნქციამონაცვლეა.

გუგულების ძირითადი სამყოფელი, მითოლოგიური გადმოცემის თანახმად, ზერეალური ქვეყანაა, რომლის საზღვართან წყალი დის და გადალახავენ თუ არა ამ წყალს, ციდაკაცებად იქცევიან, ხოლო როდესაც თავიანთი ქვეყნიდან მიდიან და მდინარის მეორე ნაპირზე გადავლენ, ისევ ფრთოსნების აღეს იბრუნებენ... ასე რომ მათთვის არც მეტამორფოზის, გარდასახვის, სხვა სულიერ არსებად გარდაქმნის სასწაულებრივი უნარი ყოფილა უცხო და უცადი. ისინი ამ ნიშნითაც ენათესავებიან ლოკალურ ღვთაებებს, იგივე ღვთისშვილებს, რომელთაც შესწევთ საიმისო ძალა და მადლი, შექმნილი მღვთმარეობის კარნახით იცვალონ იერი, გარეგნობა და იოლად დააღწიონ თავი მძიმე განსაცდელს...

ნაიფურმა ხალხურმა წარმოდგენამ იმის შესახებ, რომ სულეთი ბევრი რამით სააქაოს მსგავსია, მის თარგზეა მოწყობილი და გარდაცვლილთა მუდამდლიური მოთხოვნილებანი ცოცხალთა საარსებო სურვილების შესაბამისია, წარმოსახვისმიერი იმქვეყნიური ყოფის ესთეტიზირება განაპირობა.

სამოთხის ფოლკლორული ხატი სხვა არაფერია, თუ არა საამო და სასურველი სინამდვილის თვალწარმტაცი ორეული.

გარდა იმისა, რომ საიქიოს სამუდამო ბინადართ „ადგილსა მას მწვანილოვანსა“ არც ვეშაწყარო უშრებათ და „ღვთის ულუფაც“ დაუგვიანებლად ეძლევათ, მათ ღმერთიც „საკუთარი“ ჰყავთ, ღმერთი, რომელიც სულიწმიდათა საიმსოფლო წესრიგს ამყარებს, იცავს და ინარჩუნებს.

სულის თვალთ სახილველ უპიროვნო ტრანსცენდენტულ ძალას ამგვარად ემუდარება ხმით მოტირალი:

**სულეთის ღმერთო, მადლიანო,
მამეც ნებაი საუბრისაო,
გამამაცხადე სამზეოსაო,
შენ ამაძრახე სამზეურთაო...**

იმისდა მიუხედავად, რომ გარდაცვლილთა ეპიტეთად „უმზეურნიც“ გვხვდება სამგლოვიარო პოეზიაში, მათთვის მაინც ანათებს მცხრალი, მოღალღული მნათობი, რომელსაც, როგორც უკვე აღინიშნა, „მკვდართა მზე“ ეწოდება მთიელ მთხრობელთა ფოლკლორულ რეპერტუარში...

ეს ის უცნაური, ასე ვთქვათ, არატრივიალური მზეა, ღვთისნასახების, ახოვანი მხედრების, მისტებისა და მეომრების სულთახდის წუთებში წითლად რომ ცხრება, ილვეა და მათათა მწვერვალებსაც ალისფრად ღებავს:

**ხოგაის მინდი კვდებოდა,
მზე წითლდებოდა, ცხრებოდა...**

მკვდართა მზე, როგორც თამაზ ჩხენკელი განმარტავს, იგივე ღამეული მზეა, რომელიც მის „წილ“ მიცვალბულთან ერთად შედის შავეთში, რათა დილის დადგომისთანავე კვლავ აღდგეს მკვდრეთით და თავისი სამისდღეშიო ფუნქცია შეასრულოს.

მკვდართა მზე მხოლოდ ნეტარი, მართალი, ღირსეული სულებისთვის ანათებს შავეთის შუაგულს. და, სხვათაშორის, გარდა ქართველი მთიელებისა, ასევე ფიქრობდნენ თრაკიელი გეტები...

სახისმეტყველებითი მითოსური აზროვნების ისეთი უჩვეულო და ამ უჩვეულობით უაღრესად მეტყველი სინტაგმა, როგორიცაა „**მკვდართა მზე**“, არ შეიძლებოდა ეროვნულ ფესვებზე ამოზრდილ ქართველ შემოქმედთა გონსაწიერის მიღმა დარჩენილიყო.

და სავსებით ბუნებრივია მისი წამიერი გაელვება თუ შეყოვნებით გამოჩენა ბაჩანას პოეზიაში („...**მთებზედ მკვდართ მზენი ჰქრებიან...**“); გიორგი შატბერაშვილის მოთხრობაში „**მკვდრის მზე**“ („... **ერთმა შუბათელმა ბერიკაცმა ამიხსნა: მკვდრის მზე იმათთვის**

აშუქებს, ვინც ღირსეულად კვდებაო...“); ანა კალანდაძის ლექსის „მკვდართა მზე ვარ“ სტრიქონებში („ორი ქვეყნის, ორი ქვეყნის საზღვრად ვდგევარ, გულო, რისად მენურები, სხივმიმკრთალი, სხივმიმკვდარი მკვდართა მზე ვარ, ჩემს სხივებში ჟივჯივებენ ბელურები...“)

პოლითემატურობით აღბეჭდილი ქართული მითოლოგიის საზღვრულ სამყაროში, როგორც ვხედავთ, იკვეთება კიდევ ერთი სიუჟეტური ბირთვი თუ წახნაგი: ორმაგობა და ორბუნებოვნება „მშვენიერი მძლევარისა“ და „მკვდართა მზისა“, ორ სკნელში მოარულ ღვთაებათა ჰიპოსტასებისა, რომელთაც (და ეს შემდგომი კვლევის საგანია) ბევრი რამ აკავშირებთ ისეთ პოპულარულ ფოლკლორულ პერსონაჟებთან, როგორებიც არიან ამირანი, კობალა, იახსარი, პირქუში, ხოგაის მინდი და ხახმატის ხატის - გიორგი ნაღვარმშვენიერის მკადრე გახუა მეგრელაური.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ლ. ბოძაშვილი 1988 - ლ. ბოძაშვილი, ფშავი და ფშაველები, თბ., 1988;
ვაჟა - ფშაველა 1956 - ვაჟა - ფშაველა, თხზ. ტ. VII, თბ., 1956;
ვაჟა - ფშაველა 1964 - ვაჟა - ფშაველა, თხზ., ტ. VII, თბ., 1964;
გ. ჩიტაია 2001 - გ. ჩიტაია, შრ., III, თბ., 2001;
თ. ჩხენკელი 1989 - თ. ჩხენკელი, მშვენიერი მძლევარი, თბ., 1989.

Amiran Arabuli

‘Mdzlevari’ (triumphant) and ‘Mkvdarta Mze’ (the sun of dead) – Messengers of Two Countries, Two Worlds in Folk Speech

Name ‘Mdzlevari’(triumphant) unites three seasonal birds. These are: cuckoo, swallow and სახნაურა (ვარ, ”ურნატა“). They are associated with the messengers of two different countries, of two diverse worlds (visible and invisible) in folk speech, as well as ‘Mkvdarta Mze’ (the sun of dead) is associated with astral images of tired god, ‘the dead sun’.

‘Mdzlevari’ (triumphant) and ‘Mkvdarta Mze’ (the sun of dead) become invisible periodically and according to people’s believes, they travel underneath the earth, they have two natures.